

Козир Маргарита

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри освіти та психолого-педагогічних наук
факультету педагогічної освіти
Київського університету імені Бориса Грінченка,
м. Київ, Україна
ORCID: 0000-0001-8402-2589
e-mail: m.kozyr@kubg.edu.ua

Козік Олександра

здобувач освіти 3 курсу спеціальності 035 Філологія
факультету української філології, культури і мистецтва
Київського університету імені Бориса Грінченка,
м. Київ, Україна
ORCID: 0009-0009-1737-6200
e-mail: oykozik.if21@kubg.edu.ua

Петренко Каріна

здобувач освіти 3 курсу спеціальності 035 Філологія
(німецька мова та література (включаючи переклад))
факультету романо-германської філології
Київського університету імені Бориса Грінченка,
м. Київ, Україна
ORCID: 0009-0001-2073-1009
e-mail: kypetrenko.if21@kubg.edu.ua

Холявінська Софія

здобувач освіти 3 курсу спеціальності 035 Філологія
(мова та література (французька))
факультету романо-германської філології
Київського університету імені Бориса Грінченка,
м. Київ, Україна
ORCID: 0009-0007-6856-9120
e-mail: sykholiavinska.if21@kubg.edu.ua

**АБЕТКА МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ: ПОГЛЯД НА СУЧАСНУ
ЛЮДИНУ В УМОВАХ ВІЙНИ**

Анотація. У статті автори акцентують увагу на актуальності проблеми формування моральних цінностей сучасної людини в умовах воєнного стану, наголошують на важливості досліджень ідей морального виховання в педагогічній спадщині Василя Олександровича Сухомлинського. Метою статті є визначення й аналіз основних ідей морального виховання видатного вітчизняного педагога й письменника, обґрунтування необхідності

формування моральних цінностей сучасної дитини в кризових ситуаціях та в умовах війни. Схарактеризовано основні джерела, з яких починається любов до батьків і Батьківщини, прагнення створювати красу людських стосунків, помічаючи її в навколишньому світі: природа рідного краю, сім'я дитини, рідне село чи місто, історія країни, яку вихованець знає та якою пишається. Зазначено, що особливої актуальності набуває проблема формування ціннісних орієнтирів сучасної людини на основі морального виховання в умовах війни. Саме багатогранна спадщина В. Сухомлинського дає відповіді на значну кількість питань, які пов'язані з моральним вихованням та формуванням національної самосвідомості українських школярів. Закцентовано увагу на історичному ракурсі формування моральних цінностей. Виокремлено сучасний зміст таких цінностей, як «свобода», «відповідальність» і «гідність». Здійснено порівняльний аналіз бачення основних орієнтирів у минулому та сучасного погляду нового покоління. Вдалося визначити, що сучасність, а саме умови кризи, війна, вимагає від людини в першу чергу активну протидію втраті самої себе. Зроблено висновок про те, що моральні цінності відіграють ключову роль у формуванні гармонійного суспільства. Залучення доброти, справедливості та людяності до нашого щоденного життя може сприяти покращенню міжособистісних відносин, зменшенню конфліктів і підвищенню якості життя.

Ключові слова: Василь Олександрович Сухомлинський, відповідальність, гідність, громадянськість, кризові ситуації, моральні цінності, нація, моральне виховання, свідомість, формування особистості, свобода, цінності.

Постановка проблеми. Культура бажань, із якою тісно пов'язане виховання моральної свободи, є основою формування високоморальних потреб. Не все те, чого хоче досягти дитина, до чого вона прагне, є її справжньою потребою. Роль справжнього вихователя, його вплив на формування особистості дитини має базуватися, насамперед, на його майстерності, мудрості серця й мистецтві слова, і зводиться до того, аби морально обґрунтовані, прийнятні для суспільства потреби стали бажаннями, внутрішніми спонуканнями дитини. Адже моральна культура сучасної людини визначається тим, наскільки глибоко вона усвідомлює спільні для всіх людей потреби, наскільки свідомо орієнтується на них у своєму житті, у своїй діяльності тощо. У праці В. Сухомлинського «Як виховати справжню людину» наголошено, що «те, що добре людям, повинно стати твоєю особистою моральною схильністю, твоєю потребою, прагненням, бажанням. Тільки за цієї умови ти станеш справді вільною, а отже, і щасливою людиною» (Сухомлинський, 1976).

Майбутнє України, яка зараз проходить невідворотні трансформаційні процеси в умовах війни, безпосередньо залежить від збереження й відтворення традиційних моральних цінностей, ідеалів добра та любові, ідеї самоідентифікації українців як незалежної, вільної, самодостатньої і згуртованої нації. Потреба в цьому продиктована наявністю потужного інформаційного поля, поширення через медіа ворожих наративів розбрату, образів насильства, страху, руйнувань і смерті. Саме сьогодні важливим

завданням усіх освітніх установ є створення умов, за допомогою яких діти дізнаватимуться більше про історію українців, свій рідний край, відчуватимуть гордість за Україну, будуть готові її захищати й оберігати державні кордони, цінуватимуть традиції і звичаї українського народу, підтримуватимуть взаємозв'язок між поколіннями, прагнутимуть розвитку своєї країни, дбатимуть про розквіт культури, шанобливо ставитимуться до історичних здобутків. З огляду на зазначене вище набуває особливої актуальності проблема формування ціннісних орієнтирів сучасної людини на основі морального виховання в умовах війни. Саме багатогранна спадщина В. Сухомлинського дає відповіді на значну кількість питань, які пов'язані з моральним вихованням та формуванням національної самосвідомості українських школярів.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Проблема формування моральних цінностей завжди посідала одне з чільних місць у наукових пошуках таких українських дослідників, як Л. Березівська, А. Богущ, Г. Ващенко, О. Воропай, Н. Гавриш, О. Губко, В. Іванишина, О. Каплуновська, А. Княжинський, К. Крутій, Б. Непорадний, М. Пірен, С. Русова, О. Савченко, В. Сергійчук, В. Сухомлинський, О. Сухомлинська, Л. Сухомлинська, О. Таланчук, Л. Хоружа та ін.

Особливого значення формуванню моральних цінностей дітей і вихованню людських чеснот сучасної людини надавав відомий український педагог В. Сухомлинський. Варто зазначити, що вивчення окремих аспектів педагогічної системи В. Сухомлинського займалися М. Базилевич, Л. Березівська, М. Библюк, Т. Будняк, О. Савченко, Л. Петрук, Л. Сіднев, О. Сухомлинська, Л. Сухомлинська, З. Шевців та інші. У дослідженнях цих науковців визначено внесок вченого в розвиток вітчизняної педагогічної науки, зокрема в питанні морального виховання.

Вивчаючи моральний розвиток дитини, В. Котирло, Ю. Приходько, Т. Титаренко акцентували увагу на проявах почуттів у дітей, розкриваючи особливості формування їхніх моральних почуттів та системи провідних ставлень у системі самосвідомості особистості, а також динаміку становлення емоційної сфери дитини (Приходько, 1997). У проведених дослідженнях доведено, що саме в дитинстві з'являються нові мотиви діяльності, які, своєю чергою, змінюють форми прояву і зміст дитячих почуттів. У випадках, коли діяльність здійснюється заради задоволення від процесу її виконання, то емоційне переживання, що спричинене перешкодами цієї діяльності, має чітко визначений, але нестійкий характер. Якщо ж діяльність зумовлена спонуканням високих мотивів (бажання зробити продукт певної якості, отримати позитивну оцінку оточуючих), то емоції дитини стають стійкішими і значно довше впливають на її діяльність (В. Котирло, Ю. Приходько, Т. Титаренко). Ці емоційні прояви, набуваючи усталеного і позаситуативного характеру, поступово перетворюються на провідні ставлення, що мають пряму залежність від формування моральної сфери особистості. На думку О. Кононко у дитини з'являються «Я-переживання» і «Ми-переживання», що визначають здатність до комунікації, інтеракції та міжособистісної перцепції, наслідування «еталону образу іншого» та ступінь сформованості, чіткості, визначеності,

сталості, позитивного емоційного забарвлення (Кононко, 2001). Це вимагає від дитини великої внутрішньої роботи стосовно визначення свого ставлення до іншої людини, явища, вчинку, прояву відповідних моральних почуттів. Великого значення набувають умови інтерактивної взаємодії батьків, дитини й педагогів.

Метою статті є визначення й аналіз основних ідей морального виховання видатного вітчизняного педагога й письменника В. Сухомлинського, обґрунтування необхідності формування моральних цінностей сучасної дитини в кризових ситуаціях та в умовах війни. Схарактеризовано основні джерела, з яких починається любов до батьків і Батьківщини, прагнення створювати красу людських стосунків, помічаючи її в навколишньому світі: природа рідного краю, сім'я дитини, рідне село чи місто, історія країни, яку вихованець знає та якою пишається.

Виклад основного матеріалу дослідження. Моральні цінності крізь призму епох. Науковий світ заповнений вічними питаннями про мораль та цінності, які супроводжують людство протягом віків. Одним з ключових аспектів вивчення є їх взаємозв'язок з різними епохами. У цій статті ми розглянемо, як розвивалися моральні цінності через призму різних культурних епох, зосередивши увагу на поглядах видатного педагога Василя Олександровича Сухомлинського. Дослідження моральних цінностей в різних історичних контекстах є важливою галуззю науки, яка допомагає нам краще зрозуміти еволюцію суспільства, культури та людського морального уявлення впродовж тривалого часу.

Моральні цінності в стародавньому світі були під суттєвим впливом релігійних переконань, філософських систем та культурних традицій. Розглянемо ці аспекти докладніше.

Релігійні впливи на моральні цінності. Релігійні системи, такі, як християнство, іудаїзм, іслам, древні індійські релігії (брахманізм, буддизм) та інші, встановлювали моральні норми і правила на основі святих текстів і божественних відкриттів. Наприклад, десять заповідей у іудаїзмі та християнстві або п'ять складників (скандг) у буддизмі. Релігійні ритуали та обряди часто відображали моральні цінності і навчали суспільство дотримуватися духовних і моральних принципів.

Символіка та практика: Багато релігійних ритуалів містили символічні дії та об'єкти, які передавали моральні уявлення. Наприклад, в християнстві Євхаристія (Свята Жертва) відображає цінності чеснот, солідарності та жертвності.

Викладання моралі: Релігійні лідери часто використовували ритуали задля виховання у вірян моральних принципів. Проповіді та релігійні тексти, пов'язані з ритуалами, можуть містити вказівки щодо того, як жити в гармонії з мораллю.

Поняття моралі у стародавніх філософських системах. Давні філософські системи, такі, як конфуціанство у Китаї, стоїцизм у Римі та етика аристотелізму в Греції, розвивали складні поняття моралі та етики. Наприклад, аристотелізм підкреслював важливість розвитку добродесності й розумної

поведінки для досягнення щастя. Стоїцизм вчив досягати моральної невливовості через контроль над власними думками та емоціями.

У Давній Греції і Римі моральні цінності були важливою частиною суспільства. У грецькій філософії поняття «арете» вказувало на віртуозність та відданість своїм обов'язкам. У Римі такі республіканські цінності, як гідність, чесність і правопорядок, були важливими для функціонування Римської Республіки. У Давньому Китаї конфуціанські цінності – централізований контроль, сімейна гідність та соціальна гармонія, були основними принципами соціального устрою.

Середньовіччя було періодом значних змін у моральних цінностях, і перебувало підсуттєвим впливом християнства, релігійної інституції та лицарської етики. Християнство відіграло провідну роль у формуванні моральних цінностей середньовіччя. Християнський етичний кодекс, відображений у Новому Заповіті, надавав основи для багатьох моральних принципів. Вчення про милосердя, любов до ближнього, та обов'язок перед Богом вплинули на моральні уявлення та ставлення до інших людей.

Церква, особливо католицька, в середньовіччі мала значний вплив на суспільні та моральні питання. Вона встановлювала моральні норми, закликала до покаяння та керувала релігійними обрядами. Інквізиція, наприклад, була спрямована на виявлення та приборкання моральних і релігійних відхилень у середньовіччі.

У середньовіччі також існувала особлива система моральних цінностей, пов'язаних із лицарським кодексом честі та поведінкою. Лицарство було важливим соціальним класом, і дотримувалось власних етичних правил. Елементи лицарської моралі включали в себе відданість королю, вірність і захист незахищених, чесну боротьбу в ім'я правди.

Епоха Просвітництва, яка приблизно припадає на XVII-XVIII століття, принесла значні зміни у суспільні, культурні та моральні цінності. Декілька головних аспектів моральних цінностей в цей період містять:

Просвітницький індивідуалізм підкреслював важливість прав та свобод окремої особи. Важливим був розвиток особистої автономії та вільного мислення, що вплинув на моральні цінності, які більше базувалися на розумі, а не на авторитеті церкви або королівства.

Просвітництво сприяло розповсюдженню раціоналізму, ідеї, що розум і логіка мають головне значення у прийнятті рішень. Науковий метод став підґрунтям для аналізу та розуміння світу, включаючи моральні питання.

Просвітництво спричинило значні зміни у поглядах на релігію. Були висловлені сумніви у догматах та авторитеті церкви, що призвело до більшого багатоаспектного підходу до релігійних питань. Моральні цінності стали більш обґрунтованими на розумі і етиці, а не на вірі.

Сучасний світ також переживає значні зміни у моральних цінностях, і це пов'язано з декількома важливими аспектами. Технологічний прогрес призводить до нових моральних дилем. Наприклад, питання етики, використання штучного інтелекту, генетичної інженерії, кібербезпеки і збереження приватності стають актуальними. Зростання інтернет-комунікацій допомагає здійснювати обмін ідеями та розширювати світогляд, але також

створює загрози, такі як онлайн-булінг, дезінформація і порушення етичних стандартів у віртуальному просторі.

Глобалізація та міграція призводять до зустрічі різних культурних норм і цінностей, що може спричинити конфлікти та дискусії щодо моралі. Зміна ролі жінок та гендерних стереотипів, рівність прав та інші соціокультурні та гендерні зміни впливають на уявлення про моральні цінності та сімейні структури.

Сучасне суспільство часто стикається зі суперечностями щодо таких питань, як аборти, сексуальна орієнтація, релігійні права, екологічна етика, моральність наукових досліджень, смерть. Публічні дискусії та конфлікти навколо цих питань можуть розділяти суспільство на різні групи та ставити під сумнів встановлені моральні норми.

Василь Олександрович Сухомлинський був видатним українським педагогом, який мав значний вплив на розвиток освіти в Україні та інших країнах і активно сприяв відновленню освіти та педагогічних цінностей в Україні після Другої світової війни. Він прагнув покращити умови навчання, створити позитивне психологічне середовище для дітей та вчителів і відновити авторитет вчителя в суспільстві. Його підхід до цієї проблеми включав такі головні аспекти: гідність дитини (педагог вважав, що кожна дитина має право на гідне ставлення до неї та якісну освіту. Він активно боровся проти фізичного та психологічного насильства в школах, підкреслюючи, що вчителі мають бути взірцем моральної бездоганності); збереження гуманістичних цінностей (відновлення педагогічних цінностей для В. Сухомлинського означало повернення до гуманістичних підходів у вихованні. Він намагався втілити такі цінності, як повага до особистості, співчуття, доброта і взаєморозуміння в педагогічному процесі); патріотизм і любов до України (В. Сухомлинський приділяв увагу розвитку патріотичних почуттів серед дітей, надихаючи їх на любов до рідної країни, культури та історії).

Видатний педагог вважав, що найважливішими цінностями є доброта, справедливість та людяність. Він підкреслював значущість виховання не лише розуму, а й душі, надаючи особливої уваги моральному вихованню.

Доброта для В. Сухомлинського була однією з головних моральних цінностей. Він вважав, що виховання дітей має ґрунтуватися на плеканні їхньої доброзичливості, допомоги і співчутті до інших людей.

В. Сухомлинський підкреслював важливість розвитку справедливих стосунків між дітьми та дорослими, а також між самими дітьми. Він намагався виховувати учнів у дусі справедливості, де кожен має однакові права та можливості.

Людяність була ще однією важливою моральною цінністю для В. Сухомлинського. Він спонукав учителів і батьків виховувати дітей у дусі людяності, тобто розвивати у них турботу, чуйність до потреб інших людей, а також готовність допомагати.

Автор «Батьківської педагогіки» вважав, що розвиток моральних цінностей у дітей повинен здійснюватися через різноманітні засоби, такі як взаємодія з природою, мистецтвом, спільнотою та іншими аспектами життя.

Він розглядав ці засоби як ефективний спосіб формування моральних цінностей в родині.

В. Сухомлинський вважав природу важливим джерелом морального виховання. Взаємодія з природою, спостереження за природними процесами та тваринами навчає дітей співчуттю, відповідальності за природне середовище та розвиває в них природний інтерес до оточуючого світу.

На думку В. Сухомлинського, мистецтво може надихати дітей на творчість, викликати емоційний відгук і вчити сприймати світ навколо з різних позицій.

Участь у спільноті та колективних заходах може розвивати у дітей такі моральні якості, як взаємодопомога, толерантність та відповідальність перед іншими членами групи. В. Сухомлинський активно підтримував колективну діяльність в навчальних закладах. Також педагог вірив у важливість набутого досвіду для формування моральних цінностей. Він намагався створювати ситуації, у яких діти мали б можливість вчитися на власних помилках та досягати морального зростання через різні життєві досвіди.

Сучасні діти й батьки: як бути ЛЮДИНОЮ в умовах війни? Свого часу В. Сухомлинський зауважував, що в ідеальному образі людини наявна така риса, як «користуватися духовними цінностями й дорожити ними, бачити, знаходити їх, олюднювати в особистому світі». Це висловлювання надзвичайно актуальне, особливо в періоди важких обставин, які можуть змінювати пріоритети та цінності суспільства. У сучасних умовах, коли наша країна переживає війну, батьки стають більш обізнаними щодо психічного й фізичного здоров'я своїх дітей. Статистика свідчить: понад 503 дитини загинуло, 1117 поранено, і ще 1165 зниклі безвісти. На жаль, точно встановити дані неможливо, бо війна ще триває. (URL: <https://childrenofwar.gov.ua/>) Страх перед невизначеністю, постійне відчуття загрози життю стають ближчими до сучасних дітей, і це впливає на їхнє виховання. У такі періоди поняття «свобода» отримує новий вимір, набуває нових сенсів. Вільна людина стає незалежною від страхів та зовнішніх обставин, але водночас вона розуміє відповідальність перед іншими людьми й своєю країною. В. Сухомлинський бачав свободу як можливість додержувати обов'язків перед іншими.

На сьогодні суспільство змінює пріоритети в житті під дією певних обставин, у нашому випадку – цевійна. Тому за цими пріоритетами змінюються й цінності. Слово «свобода» у розумінні українців заграло іншими кольорами. Знаходимо у В. Сухомлинського такі слова про свободу: «Ясне розуміння і суворе дотримання свого обов'язку перед людьми – це твоя справжня свобода», або «Чим людяніше, свідоміше ти додержуєш свого обов'язку перед людьми, тим більше береш ти з невичерпного джерела справжнього людського щастя – свободи» (Сухомлинський, 1976). На нашу думку, для сучасних людей свобода – це право на самовизначення, самореалізацію, розвиток тощо. Діти мають відчувати цю свободу у своїй сім'ї, тому що потім вони будуть нести це у світ. Якщо батькам важко з цим впоратись, то варто обирати інші методи. Наприклад, дайте дітям можливість зробити вибір, але нехай це буде власний вибір кожної дитини. Важливо, щоб батьки передавали дітям певні цінності не лише словами, але й власним прикладом. При цьому вони мають бути чесними, відвертими й відкритими до

спілкування, адже лише за таких умов діти зможуть засвоїти ці цінності та реалізувати їх у своєму житті. До прикладу, фраза «Бути чесним – це добре» не дає дитині повного розуміння даної цінності, тому пропонуємо обрати інший шлях. Батьки мають пояснити дитині, що до чесних людей ставляться з великою повагою та довірою, на таких людей можна завжди покластися й вони не підведуть у відповідальній справі. Також важливо пам'ятати, що формування цінностей в дітей – це довготривалий процес, який відбувається протягом багатьох років. Також батьки мають створювати сприятливе середовище для розвитку дитини, у якому цінності, які вони хочуть передати, будуть постійно підтримуватися й закріплюватися.

Нещодавно нами було проведено опитування серед майбутніх батьків, у якому ми їм запропонували визначити такі основні цінності, які б вони хотіли закласти своїм дітям:

свобода від залежностей: «Свобода – це коли ти маєш можливість виглядати, як ти хочеш, просто бути собою і не залежати від чужої думки (якщо це не шкодить оточенню)»;

рівність у сім'ї: «Хочеться показати йому, що в сім'ї обоє є рівними і наша сім'я буде прикладом для нього»;

повага до оточення: «Для мене важливо навчити свою дитину ввічливості»;
взаєморозуміння усіх членів сім'ї: «У сім'ї має панувати гармонія та спокій, кожен має підтримувати один одного та допомагати»;

самоосвіта та постійний розвиток: «Дуже важливо дати любов до навчання»;

людяність незалежно від стереотипів: «Дитину хочу навчити бути людиною в цьому світі, незалежною від гендерних стереотипів на кшталт–хлопцісильніші/розумніші, а дівчата народжені для хатніх справ тощо»;

вільна людина – незалежна людина: «Ми – українці, сильні та незалежні, ніколи не боїмося власної думки, тому і моя дитина має знати це».

Таким чином, на основі проведеного дослідження, ми змогли довести, що цінності у житті дитини відіграють важливу роль, особливо у формуванні їхнього характеру, моральних переконань і поведінки. Важливо розуміти, що в умовах війни та невизначеності, виховання дітей стає ще більш важливим завданням. Батьки мають передавати зміст таких цінностей, як «свобода», «відповідальність» і «гідність», надаючи дітям можливість бути незалежними та свідомими громадянами України. Варто пам'ятати, що «поряд з кожним вихованцем повинна стояти яскрава людська особистість».

«Абетка моральних цінностей» як проєкт студентів-грінченківців. Сьогодні, як і раніше, постає питання місця Людини і її життя у системі цінностей. Аналізуючи творчий доробок Василя Олександровича Сухомлинського, нам вдалося порівняти його бачення основних орієнтирів у житті, тобто бачення у минулому, та свіжий погляд молодого покоління. Вдалося дійти висновку, що сучасність, а саме умови кризи, війна, вимагає від людини в першу чергу активну протидію втраті самої себе.

В. Сухомлинський не заперечує визначну роль особистості людини у системі цінностей, але ідея, ідеал, святині Вітчизни займають провідне місце, і повага до них має бути незаперечною: «Є ідея, яка сильніше від усіх інших

цінностей і багатств облагороджує юну душу, – цеїдея вірності трудовому народові, готовності віддати своє життя в ім'я народного щастя» (Сухомлинський, 1976).

У сучасній картині світу цінності, безумовно, зазнають змін. Кризу можна розглядати як момент переосмислення людиною своїх основних життєвих цінностей, особливостей власної особистості та діяльності, період аналізу досягнутих успіхів і оцінки перспектив подальшого життя (Галян, 2019).

Ціннісну сітку сучасної людини в теперішніх реаліях можна розглядати, на нашу думку, на двох рівнях. Виходячи із основної праці австрійського психіатра, психотерапевта і філософа Віктора Франкла «Людина в пошуках справжнього сенсу», який робить висновки на основі екстремального досвіду перебування у критичній ситуації, будучи в'язнем концентраційного табору, доходимо думки, що так званий «перший» рівень складають дві цінності – людина та її життя і дотична до цього потреба знайти у ньому сенс, щоб отримати мотивацію зносити негаразди: «Головна турбота людини – не отримати задоволення або уникнути болю, але радше знайти сенс у своєму житті. Саме тому людина готова навіть страждати, переконавшись, що її страждання мають сенс» (Франкл, 2016).

Однією з рис справжньої людини за В. Сухомлинським є «глибоке усвідомлення справедливості й досконалості ... суспільства і ... відносин між людьми як вершини морального розвитку людства; переживання краси ... ідеалу як глибоко особистих прагнень і спонукань; уміння дорожити святинями своєї свідомості й свого серця; інакше кажучи, цю рису ідеалу можна визначити як розуміння і переживання мети і сенсу життя, як уміння поставити перед собою запитання: в ім'я чого я живу? – відповіді на нього – в ім'я високої мети...» (Сухомлинський, 1976). На нашу думку, у цих словах простежується важливість життя заради ідеалу, параметри якого є чітко описаними і не піддаються сумнівам, тобто сенсом життя є служіння ідеї. Повертаючись до сказаного вище, можна сміливо свідчити, що ця умова не є актуальною для українця, особливо в сучасних умовах. Життя є найвищою його цінністю в критичних ситуаціях, бо кожна людина має право жити і беззаперечно не може бути цього права позбавлена. Сенс життя, очевидно, не в праці заради чогось вищого, а для кожної дитини в контексті людини як особистості він є своїм власним. Збірка, у нашому баченні, не позбавляє юного вихованця вибору, вона намагається прищепити любов, допомогти на шляху формування ідеалів та принципів, але не нав'язати щось обов'язкове.

«Другий» рівень можна окреслити навколо Я-концепції. «Самооцінка людини, впевненість у своїх силах, здатність до рефлексії та самоконтролю, що є складовими Я-концепції, визначають погляди на кризову ситуацію життя... Таким чином, в одних людей Я-концепція може бути позитивною, адекватною, реалістичною, чітко сформованою, що дає їм змогу переживати складні життєві обставини, а в інших – навпаки, нечіткою, недостатньо диференційованою, що ускладнює перебування в кризовій ситуації та вихід з неї». Тож «Я-концепція є динамічною системою всіх уявлень людини про себе і бере участь в процесах саморегуляції й самоорганізації особистості» (Гресько, 2019), то такі поняття як «Я», «Індивідуальність» з'явилися у списку

цінностей, які потребує сучасний українець, поруч із цінністю, яку висував і В. Сухомлинський, «гідність». На нашу думку, разом вони здатні допомогти розібратися в собі, зрозуміти свою справжню сутність.

Простежується закономірність, що ті моральні засади, які намагався сформулювати своїм словом В. Сухомлинський, будуються навколо потреби віддавати, безумовно шанувати, беззаперечно бути вдячним. «Здебільшого в людини, що перебуває у кризовому стані, порушена особистісна ідентичність, сильно звужений простір самореалізації, порушений психологічний часовий зв'язок (між минулим, сьогоднішнім і майбутнім)» (Галян, 2019).

Тому ми, як представники сучасної української молоді, також вбачаємо необхідність бути частиною чогось значущого, що особливо актуально в контексті патріотичного виховання, але у наших настановах перш за все звучить потреба уникнути деперсоналізації, розібратися із внутрішнім світом, віднайти себе, відповідати вдячністю на дії, які її заслуговують.

Визначивши основні цінності, які людина ставить на перше місце внаслідок критичних ситуацій, актуально торкнутися теми патріотичного виховання. У цьому контексті знаходимо перехресні лінії у баченні патріота у минулому та зараз, у період війни.

Ми вирішили сфокусуватися на людині як частині єдності, народу та любові як важливої цінності. За словами В. Сухомлинського «Ми любимо людей тому, що знаходимо в цьому своє громадянське щастя. В любові до людей кожний з нас утверджує себе як сина свого народу» (Сухомлинський, 1976). Зараз актуальним є не лише виховання любові до себе, власної гідності, адекватного уявлення про власне Я, а й гідне ставлення до інших. З цього випливає, що патріотизм виявляється не лише у гучних гаслах любові до Батьківщини, а й у допомозі таким самим громадянам, які її потребують, наприклад, військовим, переселенцям, біженцям, людям, які постраждали від війни.

Також нам вдалося проаналізувати методи прищеплення цінностей за В. Сухомлинським. Ми дійшли висновку, що виховання цінностей правильно підібраним словом, яке пропагував видатний педагог, є актуальним і на цей час. Але от твердження, що «Прихована проблема війни у тому, що формується нове покоління, виховане на цінностях, які актуальними є для військового часу. Війна популяризує агресію, насильницькі методи розв'язання проблем, вона дискредитує норми моралі, норми права, діалог та компроміс як засіб досягнення цілей» ставить перед нами іншу проблему. «Усвідомлення і теоретичне навчання також тут не допоможе, тому вимогою до учителів є організація та проведення для молоді лекцій та бесід про карність» (Бодак)

Висновки і перспективи подальших розвідок. Моральні цінності завжди відображали культурні епохи та суспільні зміни. Вони є не лише внутрішнім відображенням суспільства, але й визначають його розвиток. Кожна культурна епоха має свої особливі моральні цінності та норми, які формуються під впливом історичних, соціальних і культурних факторів.

Підхід Василя Олександровича Сухомлинського до формування моральних цінностей у дітей залишається актуальним у сучасному світі. Сьогодні людство стикається з безліччю викликів, таких як соціальні конфлікти, насильство,

відчуженість тощо. Акцент на доброті, справедливості і людяності, може служити як важливий інструмент для виховання гармонійних і моральних особистостей в сучасному світі.

Моральні цінності відіграють головну роль у формуванні гармонійного суспільства. Залучення доброти, справедливості та людяності до нашого щоденного життя може сприяти покращенню міжособистісних відносин, зменшенню конфліктів і підвищенню якості життя. Закликаємо всіх людей робити зусилля для виховання та підтримки моральних цінностей, щоб створити більш справедливе і гуманне суспільство.

Таким чином, виховання цінностей має бути всебічним, тому у нашій збірці ми пропонуємо і виховання словом (визначення цінностей, казки), і виховання образами (чек-листи), і шляхом пізнання себе та своїх цінностей (інтерактивні справи), і шляхом впливу з боку батьків, що допомагає швидко застосувати знання на практиці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Сухомлинський, В. (1976). *Як виховати справжню людину*. Т. 2. Київ : Рад. школа. СС. 149.

Приходько, Ю. (1997). *Генезис провідних ставлень дитини дошкільного віку як основа її особистісного розвитку*. Доктор психологічних наук. Український держ. педагогічний ун-т ім.М.П. Драгоманова. Київ. 45 с.

Кононко, О. (2001). *Психологічні основи особистісного становлення дошкільника*. Доктор психологічних наук. Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Київ, 2001. 37 с.

Вибрані твори : в 5 т. (1996). В. О. Сухомлинський ; [редкол.: О. Г. Дзверін (голова) та ін.]. Київ : Рад. шк., 1976. Т. 2 : Формування комуністичних переконань молодого покоління; Як виховати справжню людину ; Сто порад учителю. 670 с. : портр.

Сухомлинський, В. (1976). *Вибрані твори. Т.1*. Київ: Рад. школа. 654 с.

Галян, І. (2019). *Психологічні особливості особистості, що перебуває в кризовому стані*. URL:

<https://lib.iitta.gov.ua/715403/1/%D0%9A%D0%A0%D0%98%D0%97%D0%98-2019%20%3D03-21.pdf> (дата звернення 05.09.2023)

Франкл, В. (2016). *Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі*. Київ, 160 с.

Гресько, І. (2019). *Роль я-концепції особистості в переживанні кризових ситуацій*. URL:

<https://lib.iitta.gov.ua/715403/1/%D0%9A%D0%A0%D0%98%D0%97%D0%98-2019%20%3D03-21.pdf> (дата звернення 05.09.2023)

Бодак, Л. Остап Макарушка про вплив війни на виховання дитини. URL: <http://surl.li/kzchx> (дата звернення 05.09.2023)

Березівська, Л. (2009). Формування патріотизму як цінності у школярів у творчій спадщині В. О. Сухомлинського і О. А. Захаренка. *Педагогічні науки* : зб. наук. пр. / Херсон. держ. ун-т. Херсон. Вип. 53, сс 161–167.

Березівська, Л. (2019). Ідеї В. О. Сухомлинського про роль учителя у вихованні в учнів патріотичних почуттів у руслі розбудови Нової української

школи. *Наук. часопис Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. Серія 5, Педагогічні науки: реалії та перспективи* / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ. Вип. 69, сс. 19–22.

Будак, В. (2018). Патріотичне виховання молоді крізь призму ідей Василя Сухомлинського. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки.* № 3 (1), с. 27–31. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdup_2018_3\(1\)_7](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdup_2018_3(1)_7) (дата звернення: 12.08.2019).

Гончаренко, С. (1997). *Український педагогічний словник*. Київ: Либідь. 376 с.

Енциклопедія освіти (2008). [Акад. пед. наук України; голов. ред. В. Г. Кремень]. Київ : Юрінком Інтер. 1040 с.

Задорожня, В. *Формування національної свідомості дошкільнят засобами казок Василя Сухомлинського*. URL: <https://vsimosvita.com/formuvannya-natsionalnoyi-svidomosti-doshkilnyat-zasobami-kazok-vasilya-suhomlinskogo/> (дата звернення: 12.08.2019).

Сухомлинська, О. (2010). О. Сухомлинський і моральне виховання: трансформація педагогічних цінностей. *Рідна школа.* № 3.

Сухомлинський, В. (1978). *Батьківська педагогіка*. Київ : Рад. шк. 263 с.

Сухомлинський, В. *Гаряча квітка. Оповідання і казки*. Київ : Веселка, 1978. 102 с.

Сухомлинський, В. (1977). *Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина*. Т. 3. Київ : Рад. школа. 670 с.

Філософія [Електронний ресурс] : навч. посібник. (2019). Ю. М. Вільчинський, Л. В. Северин-Мрачковська, О. Б. Гаєвська та ін. Київ : КНЕУ. 368 с.

REFERENCES

Sukhomlynskyi, V. (1976). *Yak vykhovaty spravzhniu liudynu* [How to Raise a Real Person]. Т. 2. Kyiv : Rad. shkola. SS. 149.

Prykhodko, Yu. (1997). *Henezys providnykh stavlen dytyny doshkilnoho viku yak osnova yii osobystisnoho rozvytku* [The Genesis of the Leading Attitudes of a Preschool Child as the Basis of His/Her Personal Development]. *Doktor psykholohichnykh nauk. Ukrainskyi derzh. pedahohichnyi un-t im.M.P. Drahomanova*. Kyiv. 45 s.

Kononko, O. (2001). *Psykholohichni osnovy osobystisnoho stanovlennia doshkilnyka* [Psychological Foundations of the Preschooler's Personal Development]. *Doktor psykholohichnykh nauk. In-t psykholohii im. H.S. Kostiuks APN Ukrainy*. Kyiv, 2001. 37 s.

Vybrani tvory [Selected Works]: v 5 t. (1996). V. O. Sukhomlynskyi ; [redkol.: O. H. Dzeverin (holova) ta in.]. Kyiv : Rad. shk., 1976. Т. 2 : Formuvannia komunistychnykh perekonan molodoho pokolinnia; Yak vykhovaty spravzhniu liudynu ; Sto porad uchytelevi. 670 с. : portr.

Sukhomlynskyi, V. (1976). *Vybrani tvory* [Selected Works]. Т.1. Kyiv: Rad. shkola. 654 s.

Halian, I. (2019). *Psykhologichni osoblyvosti osobystosti, shcho perebuvaie v kryzovomu stani* [Psychological Characteristics of a Person in Crisis]. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/715403/1/%D0%9A%D0%A0%D0%98%D0%97%D0%98-2019%20%3D03-21.pdf> (data zvernennia 05.09.2023)

Frankl, V. (2016). *Liudyna v poshukakh spravzhnoho sensu. Psykholoh u kontstabori* [A Man in Search of True Meaning. A Psychologist in a Concentration Camp]. Kyiv, 160 s.

Hresko, I. (2019). *Rol ya-kontseptsii osobystosti v perezhyvanni kryzovykh sytuatsii* [The Role of the Self-concept of a Personality in Experiencing Crisis Situations]. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/715403/1/%D0%9A%D0%A0%D0%98%D0%97%D0%98-2019%20%3D03-21.pdf> (data zvernennia 05.09.2023)

Bodak, L. *Ostap Makarushka pro vplyv viiny na vykhovannia dytyny* [Ostap Makarushka on the Impact of War on Child Upbringing]. URL: <http://surl.li/kzchx>

Berezivska, L. (2009). Formuvannia patriotyzmu yak tsinnosti u shkoliariv u tvorchii spadshchyni V. O. Sukhomlynskoho i O. A. Zakharenka [Formation of Patriotism as a Value in Schoolchildren in the Creative Heritage of V. O. Sukhomlynskyi and O. A. Zakharenko]. *Pedahohichni nauky* : zb. nauk. pr. / Kherson. derzh. un-t. Kherson. Vyp. 53, cc 161–167.

Berezivska, L. (2019). Idei V. O. Sukhomlynskoho pro rol uchytelia u vykhovanni v uchniv patriotychnykh pochuttiv u rusli rozbudovy Novoi ukrainskoi shkoly [V. Sukhomlynsky's Ideas About the Role of the Teacher in Fostering Patriotic Feelings in Students in the Context of the Development of the New Ukrainian School]. *Nauk. chasopys Nats. ped. un-tu im. M. P. Drahomanova. Seria 5, Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy* / Nats. ped. un-t im. M. P. Drahomanova. Kyiv. Vyp. 69, cc. 19–22.

Budak, V. (2018). Patriotyчне vykhovannia molodi kriz pryzmu idei Vasylia Sukhomlynskoho [Patriotic Education of Young People through the Prism of Vasyl Sukhomlynsky's Ideas]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Pedahohichni nauky. No 3* (1), ss. 27–31. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdup_2018_3\(1\)__7](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdup_2018_3(1)__7) (data zvernennia: 12.08.2019).

Honcharenko, S. (1997). *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk* [The Ukrainian Pedagogical Dictionary]. Kyiv : Lybid. 376 s.

Entsyklopediia osvity [Encyclopaedia of Education]. (2008). [Akad. ped. nauk Ukrainy; holov. red. V. H. Kremen]. Kyiv : Yurinkom Inter. 1040 s.

Zadorozhnia, V. Formuvannia natsionalnoi svidomosti doshkilniat zasobamy kazok Vasylia Sukhomlynskoho [Formation of the National Consciousness of Preschoolers by Means of Vasyl Sukhomlynskyi's Fairy Tales]. URL: <https://vsimosvita.com/formuvannya-natsionalnoyi-svidomosti-doshkilnyat-zasobami-kazok-vasilya-suhomlynskoho/> (data zvernennia: 12.08.2019).

Sukhomlynska, O. (2010). O. Sukhomlynskyi i moralne vykhovannia: transformatsiia pedahohichnykh tsinnosti [O. Sukhomlynskyi and Moral Education: Transformation of Pedagogical Values]. *Ridna shkola. No 3*.

Sukhomlynskyi, V. (1978). *Batkivska pedahohika* [Parental Pedagogy]. Kyiv : Rad. shk. 263 s.

Sukhomlynskyi, V. Hariacha kvitka. Opovidannia i kazky [Hot Flower. Stories and Fairy Tales]. Kyiv : Veselka, 1978. 102 s.

Sukhomlynskyi, V. (1977). *Sertse viddaiu ditiam. Narodzhennia hromadianyna. Lysty do syna* [I Give My Heart to Children. The Birth of a Citizen. Letters to My Son]. Т. 3. Kyiv : Rad. shkola. 670 s.

Filosofia [Philosophy] : navch. posibnyk. (2019). Yu. M. Vilchynskyi, L. V. Severyn-Mrachkovska, O. B. Haievska ta in. Kyiv: KNEU. 368 s.

THE ALPHABET OF MORAL VALUES: A LOOK AT THE MODERN PERSON IN THE CONDITIONS OF WAR

Marharyta Kozyr

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Education and Psychological and
Pedagogical Sciences at the Faculty of Pedagogical Education of the
Borys Hrinchenko Kyiv University,
Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-8402-2589
e-mail: m.kozyr@kubg.edu.ua

Oleksandra Kozik

3rd Year Student of the
Specialty 035 Philology at the Department
of Ukrainian Philology, Culture and Art of the
Borys Hrinchenko Kyiv University,
Kyiv, Ukraine
ORCID:0009-0009-1737-6200
e-mail: oykozik.if21@kubg.edu.ua

Karina Petrenko

3rd Year Student of the Specialty 035 Philology
(German language and literature (including translation) at the Department of
Romano-Germanic Philology of the
Borys Hrinchenko Kyiv University,
Kyiv, Ukraine
ORCID: 0009-0001-2073-1009
e-mail: kypetrenko.if21@kubg.edu.ua

Sofia Kholiavinska

3rd Year Student of the Specialty 035 Philology
(Language and literature (French)) at the Department of Romano-Germanic
Philology of the
Borys Hrinchenko Kyiv University,
Kyiv, Ukraine
ORCID:0 009-0007-6856-9120
e-mail: sykholiavinska.if21@kubg.edu.ua

Abstract. In the article, the authors emphasize the relevance of the problem of the formation of moral values of modern people in the conditions of martial law, emphasize the importance of researching the ideas of moral education in the pedagogical heritage of V.Sukhomlynskyi. The purpose of the article is to identify and analyze the main ideas of moral education of an outstanding national teacher and writer, to substantiate the need for the formation of moral values of a modern child in crisis situations and in war conditions. The main sources from which love for parents and the Motherland begins, the desire to create the beauty of human relationships, noticing it in the surrounding world, are characterized: the nature of the native land, the child's family, the native village or city, the history of the country that the child knows and is proud of. It is noted that the problem of forming value orientations of a modern person on the basis of moral education in the conditions of war is gaining special relevance. It is the multifaceted legacy of V. Sukhomlynskyi that provides answers to a significant number of questions related to moral education and the formation of national self-awareness of Ukrainian schoolchildren. Attention is focused on the historical perspective of the formation of moral values. The modern meaning of such values as “freedom”, “responsibility” and “dignity” is highlighted. A comparative analysis of the vision of the main landmarks in the past and the modern view of the new generation was carried out. It was possible to determine that modernity, namely the conditions of crisis, war, requires from a person first of all an active resistance to the loss of oneself. It was concluded that moral values play a key role in the formation of a harmonious society. Incorporating kindness, justice, and humanity into our daily lives can help improve interpersonal relationships, reduce conflict, and increase quality of life.

Keywords: Vasyl Oleksandrovych Sukhomlynskyi, responsibility, dignity, citizenship, crisis situations, moral values, nation, moral education, consciousness, personality formation, freedom, values.

Стаття надійшла до редакції 16.09.2023р.